

Farmer as Entrepreneur: Political Economy Analytical Framework

Nutchanat Somkaun¹, Rukchanok Chumnanmak² and Wanichcha Narongchai³

^{1,2,3} Department of Sociology, Faculty of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen University, Thailand

^{1,2} Center for Research on Plurality in the Mekong Region (CERP)

² Corresponding Author

² E-mail: Chanoknan_r@hotmail.com

Abstract

The Development under the Capitalism. It plays a role in defining economic and social activities. As a result this lead to a change in the agricultural production system and also changing the role of a farmer, from the regular planter become as an "Entrepreneur" a farmer with skills, knowledge, and a farmer who is manageable and reachable to the market chain. Moreover, they have more ability to negotiate with the market systems. Which helps them in terms of reducing the dependency on the government. Meanwhile, they are more likely to be self-reliant (or self-sufficiency). By being both agricultural producers together with a variety of economic activities including an opportunity in for them as challenging in the economy by themselves, which provide them more sustainable earning income for their households. Being as an entrepreneurial farmer can reflect the changing reputation of the farmers. They are not only just those waiting for help or being pushed by the social structures. But, they are potential farmers and farmers who can graduate from their poor status "Poor people" or "grass roots class people" to become middle class farmers and play as a role of negotiator with the government, the market and the financing institutes.

This article aims to present the state of knowledge for analyzed the process of becoming farming entrepreneurs. By using the political economy concept that can reflect the struggles of farmers to become farmer Entrepreneurs incorporate with the entrepreneurial analysis under the sociological concept for what will help to see the entrepreneurial analysis approach through various dimensions that will be used in the analysis of the phenomena of change as a general farmer to be a Farmer Entrepreneur. This will allow us to better understanding of the changing conditions of farmers.

Keywords: Farmer, Farmer as Entrepreneurs, Sociology of Entrepreneurs, Political Economy

เกษตรกรผู้ประกอบการ : กรอบการวิเคราะห์เชิงเศรษฐศาสตร์การเมือง

บทคัดย่อ

การพัฒนาภายใต้ระบบสังคมทุนนิยม ที่มีบทบาทในการกำหนดกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคม ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตทางการเกษตร และการเปลี่ยนบทบาทจากการเป็นเกษตรกรผู้ผลิตทางการเกษตรทั่วไป สู่การเป็น “เกษตรกรผู้ประกอบการ” (Famer as Entrepreneur) ที่มีทักษะความรู้ความสามารถ ในการวางแผนการจัดการไร่นาและเข้าถึงตลาด ตลอดจนมีความสามารถในการต่อรองกับระบบตลาดได้มากขึ้น ลดการพึ่งพารัฐให้น้อยลง ในขณะที่เดียวกันก็พึ่งพาตนเองมากขึ้น โดยการเป็นทั้งผู้ผลิตทางการเกษตรควบคู่กับการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่หลากหลาย รวมถึงมีปฏิบัติการเพื่อการช่วงชิงโอกาสทางเศรษฐกิจด้วยตนเองมากขึ้น ทำให้เกษตรกรสามารถสร้างรายได้ให้กับครัวเรือนได้อย่างมั่นคง การเป็นเกษตรกรผู้ประกอบการได้สะท้อนให้เห็นภาพลักษณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปของเกษตรกร ที่มีไม่เพียงผู้ได้รับความช่วยเหลือหรือถูกระงับจากโครงสร้างทางสังคมอีกต่อไป หากแต่เป็นเกษตรกรที่มีศักยภาพและเป็นเกษตรกรผู้กระทำการที่สามารถยกระดับฐานะจาก “ผู้มีฐานะยากจน” หรือ “ชนชั้นรากหญ้า” สู่การเป็นเกษตรกรชนชั้นกลาง และมีบทบาทในฐานะผู้กระทำการที่สามารถต่อรองกับภาครัฐ ตลาด และทุนได้อีกด้วย

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอสถานภาพองค์ความรู้ที่ใช้ในการวิเคราะห์เกษตรกรผู้ประกอบการ โดยใช้แนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองที่สามารถสะท้อนให้เห็นได้ถึงการดิ้นรนของเกษตรกรสู่การเป็นเกษตรกรผู้ประกอบการร่วมกับการวิเคราะห์ความเป็นผู้ประกอบการภายใต้แนวคิดทางสังคมวิทยา ที่จะช่วยให้เห็นแนวทางการวิเคราะห์ความเป็นผู้ประกอบการผ่านมิติต่างๆ เพื่อนำมาใช้ในการศึกษาวิเคราะห์ปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงความเป็นเกษตรกรทั่วไป สู่การเป็นเกษตรกรผู้ประกอบการ อันจะทำให้สามารถเข้าใจสภาพการเปลี่ยนแปลงของเกษตรกรได้อย่างรอบด้านมากขึ้น

คำสำคัญ: ชาวนา เกษตรกรผู้ประกอบการ ผู้ประกอบการทางสังคมวิทยา เศรษฐศาสตร์การเมือง

บทนำ

สถานการณ์ของชาวนาและเกษตรกรไทย ที่ต้องประสบปัญหาหลายด้าน ทั้งต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น ในขณะที่มีรายได้ลดลงอย่างต่อเนื่อง (ศูนย์วิจัยกสิกร, 2558) การประสบปัญหาหนี้สิน เนื่องจากรายได้ค่อนข้างต่ำ เมื่อเทียบกับผู้ที่ประกอบอาชีพนอกภาคเกษตร (สุริยะ หาญพิชัย, 2558) เป็นสาเหตุให้คนรุ่นหลังไม่ต้องการประกอบอาชีพเกษตรกรรมอีกต่อไป อันจะนำมาซึ่งการเกิดความเสี่ยงของอาชีพเกษตรกรรมได้ ซึ่งสถานการณ์ปัญหาดังกล่าว ได้ถูกหยิบยกมากล่าวถึงและหาแนวทางการแก้ปัญหาอย่างต่อเนื่อง

ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549) ต่อเนื่องมาจนกระทั่งฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564) ได้มุ่งเน้นส่งเสริมการเพิ่มขีดความสามารถทางการแข่งขัน โดยการพัฒนาทักษะเกษตรกรให้เป็นผู้ประกอบการ การพัฒนาการเกษตรอย่างรอบด้าน ทั้งตัวเกษตรกร สถาบันเกษตรกร การผลิตสินค้าเกษตร เทคโนโลยีและนวัตกรรม ควบคู่ไปกับการจัดการทรัพยากรการเกษตรและสิ่งแวดล้อม (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2559) เพื่อให้เกษตรกรสามารถพัฒนาตนเองสู่การเป็นผู้ผลิตที่มีศักยภาพได้ อีกทั้งการมีนโยบายไทยแลนด์ 4.0 ที่เน้นพัฒนาและเปลี่ยนแปลงจากการผลิตแบบดั้งเดิมไปสู่การเกษตรสมัยใหม่ ที่เน้นการบริหารจัดการเทคโนโลยี การมีนโยบายส่งเสริมพัฒนาเกษตรกรให้เป็นเกษตรกรรุ่นใหม่ หรือ Young Smart Farmer (กรมส่งเสริมการเกษตร, 2559) เพื่อส่งเสริมให้คนรุ่นใหม่หันมาทำเกษตรมากขึ้น จากการส่งเสริมเกษตรกรให้กลายเป็นผู้ประกอบการด้านการเกษตร (กรมส่งเสริมการเกษตร, 2561) ประกอบกับกระแสการพัฒนาและความตื่นตัวของผู้บริโภคในเรื่องการบริโภคสินค้าเกษตร ได้ส่งผลต่อการปรับตัวทางการผลิตภาคการเกษตรของเกษตรกร และทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในภาคการเกษตรอย่างเข้มข้น

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2554) ได้ชี้ให้เห็นจุดเปลี่ยนของพัฒนาการที่สำคัญในกระบวนการเป็นผู้ผลิตของชาวบ้านในชนบท จากการเป็นผู้ผลิตเพื่อยังชีพเป็นหลักในอดีต (pre-productivist) มาสู่การเป็นผู้ผลิตเพื่อขายในตลาดอย่างเข้มข้น (productivist) และกำลังเปลี่ยนเข้าสู่การเป็นผู้ผลิตยุคหลัง (post-productivist) ที่คำนึงถึงความหมายหรือคุณค่าที่ได้จากการผลิตพร้อมๆ กับเพิ่มมูลค่าให้กับผลผลิตของพวกเขาด้วย โดยการเปลี่ยนแปลงนี้ไม่ได้เป็นเส้นตรง เพราะชาวบ้านยังพยายามผสมผสานการเป็นผู้ผลิตทั้งสามลักษณะร่วมกันอย่างสร้างสรรค์ ในวันนี้จะเห็นว่าเกษตรกรจะมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละยุคการผลิต อันนำมาซึ่งการเกิดเกษตรกรรูปแบบใหม่ในสังคมชนบทที่เรียกว่า “เกษตรกรผู้ประกอบการ” (อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2559) ซึ่งมีลักษณะแตกต่างจากเกษตรกรโดยทั่วไปในแง่ของศักยภาพ และความสามารถในการสร้างโอกาสทางเศรษฐกิจให้กับตนเอง โดยเกษตรกรผู้ประกอบการจะรู้จักการบริหารจัดการไร่ นา การจัดการความเสี่ยง รวมถึงการมีความคิดสร้างสรรค์ในการประกอบธุรกิจจากไร่ นาของตน รวมถึงจะมีฐานเครือข่ายสนับสนุนที่หลากหลาย และได้รับการอุดหนุนด้วยปัจจัยเชิงรุก ที่ทำให้พวกเขาต้องการเป็นอิสระจากการพึ่งพาการสนับสนุนด้านต้นทุนและราคาจากรัฐ ในขณะที่เกษตรกรหรือชาวนาทั่วไปจะอิงอยู่กับการพึ่งพารัฐอยู่ตลอดเวลา (อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2559) และเป็นเพียงผู้ถูกระงับจากโครงสร้างทางสังคม ซึ่งไม่สามารถต่อรองกับรัฐ ตลาด และทุนได้มากนัก ทั้งในด้านของการต่อรองราคา การตั้งราคาสินค้าเกษตร รวมถึงการต้องพึ่งพาเทคโนโลยีการผลิต และปัจจัยการผลิตต่างๆ เพื่อทำการเกษตรอย่างเข้มข้น

จากที่กล่าวมาข้างต้น ผู้เขียนสนใจศึกษาแนวทางของเกษตรกรในการพยายามต่อรองกับรัฐ ตลาด และทุน โดยการผันตนเองจากการเป็นเกษตรกรผู้ผลิตเพื่อยังชีพและผลิตเพื่อป้อนตลาด สู่การเป็นเกษตรกรผู้ประกอบการที่มีความสามารถในการบริหารจัดการและขายสินค้าเกษตรได้ ภายใต้สถานการณ์ทางเศรษฐกิจและ

ค่านิยมการบริโภคของคนในสังคม ที่มีความไม่แน่นอน และผันผวนอยู่ตลอดเวลา โดยวิเคราะห์ถึงกระบวนการ กลายเป็นเกษตรกรผู้ประกอบการของเกษตรกร ที่เกี่ยวข้องกับเงื่อนไขในหลากหลายมิติ ทั้งในด้านของสังคม เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม และอาจรวมไปถึงระบบความคิดความเชื่อของคนในสังคมด้วย ภายใต้กรอบคิด เศรษฐศาสตร์การเมือง และแนวการวิเคราะห์ผู้ประกอบการภายใต้แนวคิดทางสังคมวิทยา ซึ่งบทความนี้จำแนก การนำเสนอออกเป็น 5 ส่วน ได้แก่ 1) เกษตรกรผู้ประกอบการภายใต้แนวคิดทางสังคมวิทยา 2) กำเนิดและ พัฒนาการทางความคิด 3) เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยการผลิตภาคการเกษตร 4) เศรษฐศาสตร์การเมืองกับการศึกษาเกษตรกรผู้ประกอบการในจังหวัดขอนแก่น และ 5) บทสรุป

1. เกษตรกรผู้ประกอบการภายใต้แนวคิดทางสังคมวิทยา

คำว่า “ผู้ประกอบการ” (Entrepreneur) เป็นคำที่มีรากศัพท์มาจากภาษาฝรั่งเศส คือ “Entrepreneur” หมายถึง “to undertake” มีความหมายว่า การรับอาสาทำ (Girard, 1962) ซึ่งมีนักวิชาการที่ นิยามความหมายของผู้ประกอบการโดยทั่วไปไว้อย่างหลากหลาย ทั้งในลักษณะของมีความสามารถในการสร้าง และใช้นวัตกรรมใหม่ๆ (Innovation) ในการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ซึ่งกระตุ้นให้เกิดการเจริญเติบโตทาง เศรษฐกิจ (Schumpeter, 1934) สามารถรับความเสี่ยง (Uncertainty-bearing) ทางเศรษฐกิจ หรือเป็นผู้ที่ทำ สัญญาช่วง หรือรับจ้างช่วง (Subcontractor) ในการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ที่มีความสามารถในการแบกรับ ความเสี่ยงที่จะเกิดขึ้น ภายใต้สัญญาในอนาคต (Cantillon, 1959) และยังเป็นผู้ที่มีความสามารถในการทำกำไร จากการซื้อและขายไป (Arbitrage) บนตลาดที่ไม่ได้จำกัดเพียงตลาดเดียว แต่หมายถึงตลาดจำนวนมากที่มีความ หลากหลายและกว้างขวาง (Klitzner, 1979) ทั้งนี้ เนื่องจากบทความชิ้นนี้มุ่งเน้นการอธิบายผู้ประกอบการที่อยู่ใน ฐานะ “เกษตรกรผู้ประกอบการ” ผ่านแนวคิดในเชิงสังคมวิทยา ดังนั้น จึงนำเสนอผู้ประกอบการภายใต้แนวคิด ทางสังคมวิทยา เพื่อตอบวัตถุประสงค์ดังกล่าว

การศึกษาผู้ประกอบการภายใต้แนวคิดทางสังคมวิทยา มีพัฒนาการมาอย่างยาวนาน นักคิดทางสังคม วิทยาที่กล่าวถึงครั้งแรกและมีคุณูปการต่อการพัฒนาแนวคิดนี้อย่างมาก คือ Weber (1930 cite by Thronton, 1999; Ruef and Lounsbury, 2007) เขาได้กล่าวถึงความเป็นผู้ประกอบการผ่านการสะสมความมั่งคั่งไปสู่การ เกิดขึ้นของระบบทุนนิยมในยุโรปและอเมริกาเหนือ จากงานศึกษาเรื่อง “จริยธรรมโปรเตสแตนต์และจิตวิญญาณ ของระบบทุนนิยม” (The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism) ต่อมา Durkheim (1984 cite by Ruef and Lounsbury, 2007) เองก็ได้กล่าวถึงผู้ประกอบการผ่านวิวัฒนาการของการแบ่งงาน ซึ่งอธิบายการล่ม สลายของอาชีพอิสระโดยทั่วไป และการขยายตัวของผู้ผลิตที่มีความเชี่ยวชาญและเป็นอิสระมากขึ้น เช่นเดียวกับ Simmel (1990 cite by Ruef and Lounsbury, 2007) ที่มีการเขียนเรียงความเรื่อง “The Stranger” เพื่อ อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลภายนอกและผู้ประกอบการคนกลาง ที่ทำการค้าในสังคม ซึ่งการอธิบายนี้ได้ สร้างพื้นฐานทางการศึกษาเกี่ยวกับผู้ประกอบการให้กับนักวิชาการรุ่นหลังเป็นอย่างมาก

“ผู้ประกอบการ” (Entrepreneur) ตามการนิยามทางสังคมวิทยา หมายถึง บุคคลที่ 1) เป็นเจ้าของ ธุรกิจและดำเนินธุรกิจโดยไม่จำเป็นต้องเป็นธุรกิจใหม่ อาจเป็นธุรกิจขนาดเล็ก ธุรกิจที่กำลังเติบโต หรือเป็นธุรกิจที่ ประสบความสำเร็จแล้วก็ได้ 2) เป็นบุคคลที่หวังผลกำไรทางการเงิน โดยมีความเสี่ยงด้านการเงินและทรัพยากร

อื่นๆ มีความเชี่ยวชาญในการพิจารณาหรือตัดสินใจเกี่ยวกับการลงทุน โดยคำนวณความเสี่ยง 3) เป็นผู้ที่มีริเริ่มความคิดสร้างสรรค์ในการประกอบธุรกิจ และ 4) เป็น “เจ้าของ” ธุรกิจหรือผู้คิดสร้างสรรค์ธุรกิจใหม่ให้เติบโตหรืออาจเป็นผู้ที่ผันตนเองจากการเป็นพนักงานไปสู่การมีกิจการเป็นของตนเอง ซึ่งอาจไม่เกี่ยวข้องกับระดับของนวัตกรรมหรือการลงทุนใดๆ (Marshall, 1998) ซึ่งการนิยามนี้สามารถนำมาใช้อธิบายลักษณะของเกษตรกรที่เปลี่ยนจากการเป็นผู้ผลิตทางการเกษตรโดยทั่วไป สู่การเป็นผู้ประกอบการที่มีความสามารถในการจะบริหารจัดการและขายสินค้าเกษตรได้

เกษตรกรผู้ประกอบการ (Farmer as Entrepreneur) จากการนิยามโดยทั่วไป หมายถึง เกษตรกรที่มีความคิดริเริ่ม มีแรงขับ มีความสามารถและศักยภาพในการใช้ประโยชน์จากโอกาส มองหาโอกาสใหม่ๆ อยู่เสมอ รับรู้ได้ว่าโอกาสใหม่ๆ เหล่านั้นสามารถพบได้ใน “ตลาด” (market) ดังนั้น เกษตรกรผู้ประกอบการ จึงมักที่จะมองหาของตนในเชิงธุรกิจ ให้ความหมายกับรายได้ ให้ความสำคัญกับการคำนวณความเสี่ยงเพื่อสร้างรายได้และการเติบโตทางธุรกิจ อีกทั้งยังจะต้องมีทักษะที่สำคัญคือ 1) ทักษะการจัดการ (managerial skill) ซึ่งใช้สำหรับการเริ่มต้นและสร้างกำไรให้กับธุรกิจไร่นา และ 2) การมีจิตวิญญาณของการเป็นผู้ประกอบการ (entrepreneurial spirit) (Kahan, 2002) ในขณะที่ อรรถจักร สัตยานุรักษ์ (2559) ได้แยกประเภทของเกษตรกรในฐานะผู้ประกอบการออกจากเกษตรกรรูปแบบอื่นๆ คือ เป็นกลุ่มคนที่มีความได้เปรียบเชิงพื้นที่ ทำให้สามารถแสวงหาประโยชน์จากโอกาสที่นอกเหนือไปจากเรื่องการผลิต เช่น การท่องเที่ยว การจัดกิจกรรมบันเทิงเชิงวัฒนธรรม รวมถึงการแปรรูปสินค้าเพื่อการขาย โดยอาศัยเครือข่ายต่างๆ ในขณะที่เดียวกันก็เป็นกลุ่มคนที่พยายามหลุดพ้นจากการพึ่งพาการสนับสนุนด้านราคาและต้นทุนจากรัฐ

เมื่อพิจารณาร่วมกับกรอบการนิยามผู้ประกอบการในทางสังคมวิทยา ผู้เขียนจึงทำการสรุปว่า เกษตรกรผู้ประกอบการ หมายถึง ผู้ที่ประกอบอาชีพเกษตรกร ซึ่งมีพฤติกรรมของผู้ประกอบการในลักษณะของการหาประโยชน์ในทางธุรกิจจากการผลิตทางการเกษตรนั้น โดยมองไร่นาหรือการเกษตรของตนเป็นสินค้าที่สามารถหารายได้และทำกำไรได้ โดยมีตนเองเป็นเจ้าของธุรกิจที่มีความสามารถในการบริหารจัดการและจัดการความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้นได้ ซึ่งจะช่วยให้สามารถแยกระหว่างเกษตรกรทั่วไปกับเกษตรกรผู้ประกอบการได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

การศึกษาผู้ประกอบการในทางสังคมวิทยามีแนวทางที่สำคัญ 2 แนวทาง คือ แนวทางด้านอุปทาน (Supply side) และแนวทางด้านอุปสงค์ (Demand side) ซึ่งจะพิจารณาการเกิดขึ้นของผู้ประกอบการจากมิติที่แตกต่างกันออกไป สำหรับมุมมองด้านอุปทาน มองผู้ประกอบการที่มีลักษณะ “Special Individuals” โดยให้ความสำคัญกับการมีลักษณะทางวัฒนธรรม กลุ่มชนชั้นทางสังคม และลักษณะทางชาติพันธุ์ นักคิดที่มีความสำคัญคือ Weber (1904) Shapero and Sokol (1982) Aldrich and Waldinger (1990) และ Shane (1993) (Thornton, 1999; Edewor, Abimbola and Ajayi, 2014)

สำหรับแนวทางด้านอุปสงค์ จะมุ่งเน้นที่ความพร้อมและความเหมาะสมของบุคคลที่จะเข้าสู่บทบาทการเป็นผู้ประกอบการ (Thornton, 1999) กล่าวคือเป็นการพิจารณาถึงโอกาสทางเศรษฐกิจและข้อได้เปรียบที่แตกต่างกันของบุคคลที่จะเป็นผู้ประกอบการ ซึ่งมีหลากหลายมุมมองที่สามารถนำมาใช้ได้ เช่น มุมมองด้านนิเวศวิทยาและกระบวนการทางสถาบัน (Ecological and Institutional Process) ที่เกี่ยวข้องกับข้อจำกัดของสิ่งแวดล้อม รวมถึงเงื่อนไขด้านอิทธิพลทางการตลาด (Thornton, 1999) นโยบายสาธารณะ (Dobbin and

Dowd, 1997) กฎระเบียบนโยบาย (Baumol, 1990) และโครงสร้างพื้นฐานทางกายภาพ (Agboli and Ukaegbu, 2006) เป็นต้น

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าการศึกษานักประกอบการในทางสังคมวิทยา มีความแตกต่างไปศาสตร์อื่นโดยทั่วไป เนื่องจากมีได้มุ่งเพียงวิเคราะห์ในมิติทางเศรษฐกิจ แต่ให้ความสำคัญกับมิติทางสังคม วัฒนธรรมในหลายลักษณะ ด้วยการมุ่งศึกษาวิเคราะห์ผ่าน “บริบททางสังคม” (Social Context) (Landstrom, 1998 cited by Ndubuisi, n.d.) อันเกี่ยวข้องกับโอกาสในการประกอบการ 4 ประการ คือ 1) เครือข่ายทางสังคม (Social Network) ที่ให้ความสำคัญกับการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม (Social Relationship) กับผู้คน 2) บริบทเวทีแห่งวิถีทางของชีวิต (Life Course Stage) อันเป็นการวิเคราะห์สถานการณ์ชีวิตและลักษณะของบุคคลที่จะนำไปสู่การตัดสินใจเป็นผู้ประกอบการ 3) การแยกแยะชาติพันธุ์ (Ethnic Identification) ซึ่งเกี่ยวข้องกับภูมิหลังของปัจเจกบุคคล ที่จะเข้าสู่การเป็นผู้ประกอบการ และ 4) นิเวศวิทยาประชากร (Population Ecology) คือ ปัจจัยด้านสิ่งแวดล้อมที่ส่งผลกระทบต่ออัตราการรอดของธุรกิจ อาทิ ระเบียบนโยบาย กฎหมายทางการค้า ลูกค้า พนักงาน รวมถึงการแข่งขัน เป็นต้น (Raynolds, 1991) อีกทั้งยังอาจพิจารณาได้จาก 1) การวิเคราะห์ผู้ประกอบการที่นอกเหนือจากระดับปัจเจกบุคคล 2) การก่อตัวของความเสี่ยงในการดำเนินการ เช่น สถานะตลาด การจัดหาทุน เป็นต้น 3) การมุ่งเน้นทำความเข้าใจผู้ประกอบการในบริบทที่หลากหลาย ซึ่งหลบเลี่ยงไปจากตลาดพื้นฐานโดยทั่วไป โดยสามารถวิเคราะห์ผ่านมุมมองด้านบริบท ด้านพฤติกรรม ด้านการประกอบสร้าง และด้านนิเวศวิทยา (Ruef and Lounsbury, 2007) อันจะช่วยให้การทำความเข้าใจ “ผู้ประกอบการ” มีความครอบคลุมมากยิ่งขึ้นได้

นอกจากนี้ Thornton (1999) ก็ได้เสนอกรอบการวิเคราะห์ผู้ประกอบการว่า ควรบูรณาการทั้งแนวคิดความเป็นสถาบันและนิเวศวิทยา รวมถึงการวิเคราะห์ผู้คนในหลายระดับ ที่จะนำไปสู่การวิเคราะห์คุณลักษณะของปัจเจกบุคคล องค์กร ตลาด รวมถึงสิ่งแวดล้อม อันจะช่วยให้สามารถอธิบายว่ากิจการใหม่เกิดขึ้นได้อย่างไร ที่ไหน และทำไม ซึ่งจะสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ของทั้งมนุษย์ (Homans, 1964) บริษัท (Baron and Bielby, 1980) รัฐ (Skopol, 1985) สังคม (Friedland and Alford, 1991) และงาน (Barley, 1996) ที่ทำให้การศึกษาผู้ประกอบการแตกต่างจากศาสตร์อื่นๆ อย่างชัดเจน

จากแนวทางการศึกษาข้างต้น จะเห็นได้ว่าการศึกษานักประกอบการภายใต้แนวคิดทางสังคมวิทยา มีพื้นฐานทางความคิดที่สัมพันธ์อยู่กับการให้ความสำคัญกับบริบททางสังคม ที่จะส่งผลให้บุคคลสามารถกลายเป็นผู้ประกอบการได้ ดังนั้นผู้เขียนจึงเสนอว่า การนำแนวการวิเคราะห์ในทางสังคมวิทยามาใช้ศึกษา “เกษตรกรผู้ประกอบการ” (Farmer as Entrepreneur) จะช่วยให้สามารถทำความเข้าใจคนกลุ่มดังกล่าวได้ในหลายแง่มุม โดยเฉพาะการตอบคำถามว่า เกษตรกรผู้ประกอบการคือใคร และเพราะเหตุใดจึงกลายเป็นผู้ประกอบการ รวมถึงกระบวนการของการกลายเป็นผู้ประกอบการ

2. แนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมือง: กำเนิดและพัฒนาการทางความคิด

แนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมือง เป็นแนวคิดที่มีการพูดถึงมาอย่างยาวนาน โดยเริ่มปรากฏเป็นระบบความคิดที่ชัดเจนในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17 ซึ่งเป็นช่วงของการต่อสู้ระหว่างทุนนิยมกับศักดินานิยมในยุโรป โดยนักเศรษฐศาสตร์ทุนนิยมผู้บุกเบิกทางทฤษฎีที่สำคัญคือ Adam Smith และ David Ricardo ที่ชี้ว่า การอธิบายของ

นักเศรษฐศาสตร์ทุนนิยมที่เน้นแต่สิ่งของและวัตถุ ภายใต้ข้อสมมติฐานที่ว่า “มนุษย์เป็นสัตว์เศรษฐกิจ (Homo Economics) ที่มุ่งแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวสูงสุดนั้น ไม่อาจทำให้เราเข้าใจสังคมได้ อีกทั้งไม่อาจทำให้เรามองเห็นความเป็นจริงในสังคมได้ทั้งหมด” จึงนำมาซึ่งการปฏิวัติทางความคิดเพื่อวิพากษ์ระบบทุนนิยมด้วยฐานคิดแบบวิภาษวิธีของแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมือง

Adam Smith ได้วิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองแบบทุนนิยมในงานเขียนเรื่อง “An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nation” ซึ่งถือได้ว่าเป็นการศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมืองครั้งแรก โดยกล่าวถึงการสร้างความมั่งคั่งของประเทศชาติและประชาชนว่าไม่ได้มาจากการสะสมเงินตราและค้าระหว่างประเทศ แต่มาจากการผลิต และประสิทธิภาพในการผลิตตามความสามารถของแต่ละประเทศ รัฐบาลไม่ควรไปแทรกแซงระบบเศรษฐกิจ แต่ควรปล่อยให้เป็นไปตามกลไกตลาด อันนำมาซึ่งแนวการวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองแบบทุนนิยม 3 แนวความคิด ได้แก่ 1) การแบ่งงานกันทำ 2) ความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบ และ 3) ความเชื่อในเรื่องการค้าและการแข่งขันเสรี ต่อมา John Maynard Keynes นักเศรษฐศาสตร์ในศตวรรษที่ 19 และ 20 ได้โต้แย้งความคิดของ Smith โดยเขาเห็นว่า รัฐบาลควรมีนโยบายที่ชัดเจน เพื่อช่วยเร่งการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจในภาวะที่เศรษฐกิจซบเซา ผ่านการดำเนินนโยบายการเงินและการคลังที่เหมาะสม ซึ่งการปฏิวัติแนวความคิดนี้ได้นำมาตีใหม่ในการศึกษาทางเศรษฐศาสตร์เป็นอย่างมาก โดยเฉพาะการให้ความสำคัญกับบทบาทของรัฐ แต่อย่างไรก็ตาม การศึกษาของทั้ง Smith และ Keynes ที่อยู่บนฐานคิดของปรัชญาปฏิฐานนิยม ที่ให้คุณค่ากับการศึกษาข้อเท็จจริงและประสบการณ์ รวมถึงการพิสูจน์โดยใช้ทฤษฎีและเทคนิคทางสถิติ แต่ละเลยการศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์ สร้างข้อจำกัดให้กับการวิเคราะห์ทางเศรษฐศาสตร์การเมือง ที่ไม่สามารถวิเคราะห์และเปลี่ยนแปลงเศรษฐศาสตร์การเมืองได้อย่างถอนรากถอนโคน ถูกกล่าวถึงพร้อมๆ กับการปฏิวัติทางความคิดที่เน้นการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ในลักษณะการศึกษาอย่างเป็นองค์รวม ในยุคของ Karl Marx

Marx ได้นำเสนอแนวคิดการวิเคราะห์ทุนนิยมในโลกที่เต็มไปด้วยความขัดแย้ง อันทำให้มนุษย์ต้องอยู่ท่ามกลางความทุกข์ยากและการถูกเอารัดเอาเปรียบ ดังนั้นเพื่อที่จะปลดปล่อยมนุษย์ให้หลุดพ้นสภาพดังกล่าว จำเป็นจะต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและทำการเปลี่ยนแปลงโลกด้วย ซึ่งในทัศนะของ Marx คือ การปฏิบัติทางสังคม (Social Praxis) โดยจะต้องวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ อย่างรอบด้าน และลึกซึ้ง ในลักษณะของการวิพากษ์ เพื่อให้การศึกษาเศรษฐศาสตร์ไม่เพียงมีมิติด้านเศรษฐกิจ แต่ยังรวมถึงสามารถวิเคราะห์ให้เห็นปัจจัยอื่นๆ ที่ส่งผลต่อพฤติกรรมของหน่วยเศรษฐกิจ เช่น ปัจจัยทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม หรือสถาบัน (ปกป้อง จันวิทย์, 2557) ได้อีกด้วย จึงนำมาซึ่งการวิพากษ์เศรษฐกิจสมัยใหม่ที่เน้นเรื่องการขยายตัวทางธุรกิจเกินไป จนลืมนำมาซึ่งความสำคัญของชีวิตมนุษย์ และถือเป็นเรื่องน่าเศร้าที่ทำให้เศรษฐศาสตร์การเมืองได้รับการพูดถึง และถูกนำมาใช้ในการศึกษาสังคมอย่างต่อเนื่อง

การวิเคราะห์ในเชิงเศรษฐศาสตร์การเมือง สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ช่วง คือ เศรษฐศาสตร์การเมืองช่วง Marx และหลังช่วง Marx ซึ่งมีลักษณะเด่นเชิงการวิเคราะห์ที่แตกต่างกันออกไป ในส่วนของเศรษฐศาสตร์การเมืองช่วง Marx เกิดขึ้นเนื่องจาก Marx ไม่เห็นด้วยกับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและสังคมอุตสาหกรรม โดยเน้นการวิพากษ์วิจารณ์เศรษฐศาสตร์การเมืองแบบทุนนิยมอย่างถึงรากถึงโคน (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2557) ที่เน้นปัจจัยด้านวัตถุ แต่เน้นที่ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจมากกว่า รวมถึงให้ความสำคัญกับแรงงานมนุษย์ (labor) ในฐานะของปัจจัยสำคัญในการผลิตและเป็นพื้นฐานทางเศรษฐกิจด้วย ดังนั้น Marx จึงเสนอว่าการจะทำความเข้าใจสังคมมนุษย์ จำเป็นจะต้องทำความเข้าใจเงื่อนไขที่เป็นตัวกำหนดกระบวนการผลิตของมนุษย์หรือวิธีการผลิต

(mode of production) ในเวลาใดเวลาหนึ่งด้วย ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ถือเป็นส่วนสำคัญในการวิเคราะห์ทางเศรษฐศาสตร์การเมืองตามแนวของ Marx

สำหรับเศรษฐศาสตร์การเมืองหลัง Marx หรือที่เรียกว่า เศรษฐศาสตร์การเมืองแบบซ้ายใหม่ ได้รับอิทธิพลมาจาก Marx แต่มีความแตกต่างในประเด็นการให้ความสนใจดังนี้ (ไซยรัตน์ เจริญสินโอสการ, 2557)

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบการวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมือง Marx และหลัง Marx

เศรษฐศาสตร์การเมือง Marx	เศรษฐศาสตร์การเมืองหลัง Marx
1. สนใจประเทศโลกที่ 3 และเรื่องราวของชาวไร่ชาวนา	1. สนใจประเทศที่เจริญแล้ว และเรื่องชนชั้นแรงงาน
2. มองทุนนิยมในแง่ลบ ที่สร้างความด้อยพัฒนาให้เกิดขึ้นในประเทศโลกที่สาม	2. ระบบทุนนิยมมีลักษณะสองด้าน คือ นำมาซึ่งความเจริญ และก่อให้เกิดการขูดรีดชนชั้นแรงงาน
3. ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมืองระหว่างประเทศ	3. ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่เจริญแล้วกับประเทศด้อยพัฒนา

ทั้งนี้ สำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองที่สำคัญๆ ในช่วงหลัง Marx ประกอบด้วย 5 สำนักคิด ได้แก่ 1) เศรษฐศาสตร์แบบถอนรากถอนโคน (Radical Economics) มุ่งเน้นการวิเคราะห์ความขัดแย้งระหว่างนายทุนและกรรมกร มีนักคิดที่สำคัญคือ Stephen Resnick และ Rihard Wolff (1987 อ้างถึงใน ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2557) 2) เศรษฐศาสตร์การเมืองแบบถอนรากถอนโคน (Radical Economy of Political Economy) เป็นพื้นฐานของฐานคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองแนววิพากษ์แบบถอนรากถอนโคน นักคิดที่สำคัญ เช่น Howard J. Sherman 3) เศรษฐศาสตร์การเมืองเชิงวิพากษ์ (Critical Political Economy) มีต้นกำเนิดจากสำนักแฟรงค์เฟิร์ต ที่เน้นการพัฒนาวิธีการมองแบบวิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับ “ปฏิบัติการทางสังคม” โดยมีนักคิดที่สำคัญคือ Max Horkheimer, Jurgen Habermas และ Theodor Adorno 4) เศรษฐศาสตร์การเมืองหลังโครงสร้างนิยม (Post-structural Political Economy) ได้รับอิทธิพลจาก Gibson และ Graham ที่ได้แย้งวิธีการวิเคราะห์ทุนนิยมด้วยฐานคิดว่า เศรษฐกิจแบบทุนนิยมครอบงำพื้นที่ทางเศรษฐกิจการเมืองทั้งหมด และ 5) เศรษฐศาสตร์การเมืองหลังสมัยใหม่ (Postmodern Political Economy) เป็นแนวคิดที่ให้ความสนใจกับวัฒนธรรม อุดมการณ์ จิตใต้สำนึก และการใช้สัญลักษณ์ของปรากฏการณ์ในสังคม

อย่างไรก็ตาม แม้แนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองจะมีสำนักคิดและยุคสมัยที่หลากหลาย โดยมีจุดสนใจที่ต่างกันไป แต่ก็ยังพบว่ามีจุดร่วมในส่วนของการวิเคราะห์ระบบความสัมพันธ์ที่สำคัญ 4 ประการ (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ และกนกศักดิ์ แก้วเทพ, 2547 อ้างถึงใน โอสการ ถิ่นบางเตียว, ม.ป.ป.) คือ 1) การวิเคราะห์ที่เน้นการวิพากษ์ (Critical) เป็นการปฏิเสธหรือไม่ยอมรับต่อการอธิบายปรากฏการณ์ที่เป็นอยู่ในสังคม โดยการตั้งคำถามต่อข้อสรุปต่างๆ เพื่อแยกปรากฏการณ์ออกจากเนื้อแท้อันเป็นความจริงที่ซ่อนเร้นอยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ที่ศึกษา 2) การวิเคราะห์ที่เน้นการวิเคราะห์แบบเป็นองค์รวม (Holistic or Totality) เพื่อให้เห็นภาพรวมความสัมพันธ์หรือความเชื่อมโยงระหว่างส่วนประกอบทางสังคมที่ซ่อนทับกันอยู่ ทั้งด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม รวมถึงศาสนาและอุดมการณ์ เนื่องจากเป็นการวิเคราะห์ที่เน้นความสัมพันธ์

ทางสังคมระหว่างบุคคลต่างๆ 3) การวิเคราะห์ที่เน้นวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ (History Analysis) ที่จะให้เห็นพลวัต (Dynamic) หรือการเปลี่ยนแปลงของสังคม และ 4) การวิเคราะห์ที่เน้นความขัดแย้งและการขัดกัน (Conflict and Contradiction) ที่เป็นเงื่อนไขให้เกิดพัฒนาการของสังคม ซึ่งจะให้เห็นถึงปัญหาที่เกิดขึ้น ตลอดจนการวิเคราะห์ได้ถึงความสามารถในการแก้ไขความขัดแย้งที่เกิดขึ้นได้

นอกจากการแบ่งการวิเคราะห์ในเชิงเศรษฐศาสตร์การเมือง 2 ช่วงข้างต้นแล้ว ยังพบว่า ในบริบทสังคมไทยได้เกิดพัฒนาการใหม่ของเศรษฐศาสตร์การเมือง คือ เศรษฐศาสตร์การเมืองสีเขียว (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2555) ซึ่งมุ่งเน้นการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม แทนการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ดังที่ผ่านมา แต่จะให้ความสำคัญกับสิ่งแวดล้อมมากกว่า รวมถึงการมีบทบาทในศาสตร์สาขาต่างๆ ของเศรษฐศาสตร์การเมือง อาทิ บทบาทเศรษฐศาสตร์การเมืองกับทฤษฎีสถาบัน การศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมืองกับการวิเคราะห์ชุมชน และการศึกษาศรษฐศาสตร์การเมืองของสำนักวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2548) นักคิดที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐศาสตร์การเมืองของสำนักวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งว่า การศึกษาควรให้ความสำคัญกับมิติหรือมุมมองทางเศรษฐกิจชุมชนที่ละเอียดลึกซึ้งและชัดเจน ทั้งในด้านรูปธรรมและนามธรรม ในด้านรูปธรรมคือ รูปแบบปฏิบัติที่เป็นวิถีชีวิตของชาวบ้าน และในส่วนของนามธรรม คือ การให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมชุมชน ทั้งค่านิยม ความเชื่อ ศาสนา ภูมิปัญญา และจารีตประเพณี โดยเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตของผู้คนในสังคม (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2548) ทำให้แนวความคิดนี้ได้รับการยอมรับ และถูกนำมาใช้ในการศึกษาชุมชนอย่างหลากหลาย

จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นว่าที่ผ่านมาแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองได้เข้าไปมีบทบาท และถูกนำไปใช้เพื่อการศึกษาวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางสังคมในหลากหลายสาขาวิชา ทั้งในด้านของปรัชญา เศรษฐกิจการเมือง การท่องเที่ยว การสื่อสาร การศึกษาชุมชน และรวมถึงการศึกษาในด้านการเกษตร ซึ่งได้มีนักวิชาการกล่าวถึง และทำการศึกษาไว้อย่างหลากหลาย ในส่วนนี้สามารถนำมาใช้ในการวิเคราะห์เกษตรกรผู้ประกอบการ ที่มีการผันตัวจากการเป็นเพียงเกษตรกรผู้ผลิตที่ยึดโยงอยู่กับกลไกตลาด และอยู่ภายใต้โครงสร้างทางสังคมอย่างสงบสู่การเป็นเกษตรกรที่ได้มีการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลก และได้พัฒนาตนเองให้สามารถต่อรอดได้มากขึ้น ทั้งการต่อรอดกับรัฐ ตลาด และทุน ผ่านการใช้กรอบการวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองเชิงวิพากษ์ แนวทางการวิเคราะห์ระบบความสัมพันธ์ทั้ง 4 ประการข้างต้น ซึ่งจะสะท้อนให้เห็นถึงเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องได้อย่างครอบคลุม โดยจะได้กล่าวถึงในหัวข้อต่อไป

3. เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยการผลิตภาคการเกษตร

ดังที่ได้กล่าวมาในหัวข้อข้างต้นว่า แนวการวิเคราะห์ผู้ประกอบการในทางสังคมวิทยาสามารถที่จะนำมาศึกษาเกษตรกรผู้ประกอบการให้มีความครอบคลุมมากขึ้นได้ เนื่องจากเป็นการวิเคราะห์ที่ให้ความสำคัญกับทุกมิติ ทั้งในด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม หรือแม้แต่ภูมิหลังของผู้ประกอบการ ผู้เขียนจึงสนใจการนำแนวการวิเคราะห์ดังกล่าวมาศึกษาร่วมกับแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมือง เพื่อให้เห็นมิติทางประวัติศาสตร์ การปรับตัว รวมถึงเงื่อนไขที่ทำให้เกษตรกรผันตนเองสู่การเป็นผู้ประกอบการ ซึ่งมีลักษณะแตกต่างไปจากวิถีดั้งเดิมอย่างชัดเจน

การอธิบายที่จะนำไปสู่การทำความเข้าใจการศึกษาในมิติทางการเกษตร ผ่านแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองที่เป็นที่รู้จักกันดี คือ การศึกษาแนวเศรษฐศาสตร์ศีลธรรม (Moral Economic) ของ James C. Scott

(1976, อ้างถึงใน รัตนา บุญมัธยะ โตสกุล, 2550) กักับการอธิบายภาพสังคมชาวนายุคก่อนทุนนิยม ที่สมาชิกในสังคมยึดถือหลักจริยธรรมของการอยู่ร่วมกันเป็นสิ่งสำคัญ มีการตัดสินใจที่ยึดอยู่กับหลักความปลอดภัย ไม่ชอบการลงทุนที่มีความเสี่ยงสูง และเชื่อว่าชาวนาจะตัดสินใจในฐานะของครอบครัว และคำนึงถึงชุมชนร่วมด้วย ซึ่งสะท้อนให้เห็นภาพของชาวนาที่เป็นผู้ที่ถูกกำกับไว้ด้วยหลักศีลธรรม ในขณะที่แนวความคิดแบบเศรษฐศาสตร์การเมือง (Political Economy) กลับเห็นตรงข้ามว่า แม้ชาวนาจะมีฐานะทางเศรษฐกิจหรือดำรงชีพอยู่ในระดับของความยากจน และอาศัยอยู่ในสภาพที่เสี่ยงต่อภัยธรรมชาติ แต่ชาวนาก็ตัดสินใจลงทุนและคิดคำนวณผลผลิตทั้งระยะสั้นระยะยาวเช่นเดียวกับพ่อค้าหรือนายทุนทั่วไป (สุริยา สมุทคุปต์, 2538) ดังนั้นการศึกษาชาวนาหรือเกษตรกรจึงมีอาจจำกัดอยู่เพียงการมองภาพชาวนาแบบผู้ไร้หนทางอีกต่อไป หากแต่ชาวนาสามารถที่จะเสี่ยงลงทุนเพื่อสร้างหลักประกันในการดำรงชีพได้มากขึ้นเช่นกัน

งานศึกษาที่ผ่านมา พบว่า ได้มีการนำแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองมาศึกษาปรากฏการณ์ของชาวนาที่กว้างขวางขึ้น โดยมีงานที่น่าสนใจหลายชิ้น เช่น Samuel L. Popkin (1979, อ้างถึงใน รัตนา บุญมัธยะ โตสกุล, 2550) ศึกษาสังคมชนบทเวียดนาม โต้แย้งการอธิบายชาวนาผู้มีศีลธรรมของ Scott ผ่านหนังสือเรื่อง The Rational Peasant ซึ่งเสนอมุมมองต่อชาวนาในฐานะผู้ที่พร้อมแสวงหาโอกาสเพื่อให้ได้มาซึ่งประโยชน์ที่จะทำให้ตนเองมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ผ่านการดิ้นรนหาช่องทางต่างๆ ทั้งการเข้าสู่การทำเกษตรเชิงพาณิชย์ การให้ความร่วมมือกับรัฐหรือนโยบายของรัฐ เป็นต้น ในวันนี้สะท้อนภาพของชาวนาที่มีเหตุผล รู้จักคำนวณความเสี่ยง และวางแผนการดำเนินกิจกรรมที่จะนำไปสู่การเกิดประโยชน์ต่อตนเองและครอบครัวมากที่สุด ภายใต้การมีความสัมพันธ์บนพื้นฐานของอรรถประโยชน์นิยมกับคนอื่น ๆ

จากมุมมองทางการศึกษาชาวนาที่เปลี่ยนไป ได้นำมาสู่การศึกษาที่เน้นทำความเข้าใจพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของชาวนาของ John F. Keyes (1983 อ้างถึงใน รัตนา บุญมัธยะ โตสกุล, 2550) ในการศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนาในหมู่บ้านชนบทภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสาน ที่เชื่อว่า ไม่เพียงการอธิบายตามแนวเศรษฐศาสตร์ศีลธรรม และการมองชาวนาแบบอรรถประโยชน์นิยมเพียงเท่านั้นที่จะช่วยให้เข้าใจการตัดสินใจเกี่ยวกับกิจกรรมต่างๆ ของชาวนา หากแต่อิทธิพลทางศาสนาก็ได้เข้ามามีส่วนในการหล่อหลอมพฤติกรรมทางเศรษฐกิจและชีวิตทางสังคมของชาวนาด้วยเช่นกัน

David J. Greenwood (2011 แปลโดย มงคลเลิศ ด่านธานินทร์, 2554) ได้อธิบายเศรษฐกิจของชาวนา ในหนังสือ The Political Economy of Family Farming ที่ชี้ให้เห็นภาพชาวนาที่มีความซับซ้อนของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง และสิ่งแวดล้อม ภายใต้การศึกษาโดยใช้วิธีศึกษาเชิงสหวิทยาการที่ประกอบด้วยศาสตร์หลายด้าน ร่วมกับการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ที่เน้นพลวัตของการเปลี่ยนแปลงและความสัมพันธ์ระหว่างชาวนากับรัฐ ที่สะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของชาวนาในปัจจุบัน ในลักษณะเดียวกับที่ Andrew Walker (2012 แปลโดย จักรกริช สังขมณี, 2559) ได้อธิบายชาวนาภายใต้บริบทของสังคมไทย ในหนังสือเรื่อง Thailand's Political Peasants: Power in the Modern Rural Economy โดยเชื่อว่าชาวนาไทยมีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีต คือชาวนาส่วนใหญ่เป็นชาวนารายได้ปานกลาง คนที่จนหรือเกือบจนเป็นเพียงส่วนน้อยในชนบทไทย สะท้อนให้เห็นภาพชาวนาที่ไม่ได้อยู่ในภาวะ Moral Economy ดังที่ Scott นำเสนอไว้ แต่ชาวนามีพฤติกรรมที่ก้าวล้ำไปมากกว่า คือ การหลุดพ้นจากความยากจน สามารถหาเลี้ยงชีพได้อย่างหลากหลาย จนนำมาสู่ความเหลื่อมล้ำแบบใหม่ในชุมชน ภายใต้การอาศัยความช่วยเหลือด้านทรัพยากรและงบประมาณ

บางอย่างจากรัฐ ซึ่งสะท้อนให้เห็นภาพชนบทไทยที่กลายเป็นสังคมการเมือง (Political Society) ผ่านการมีบทบาทที่มีการเชื่อมต่อกับรัฐ และทุนของชาวนาอีกด้วย

สำหรับงานในประเทศไทย พบว่ามีงานศึกษาจำนวนมากที่ได้พยายามวิเคราะห์พฤติกรรมทางการเมืองของชาวนา เช่น งานศึกษาของ ธิดิญา เหล่าอัน (2553) ที่ศึกษาความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของสังคมชาวนา โดยได้ชี้ให้เห็นภาพของชาวนาที่ไม่ได้อิงอยู่กับกรอบของวัฒนธรรมชุมชน หากแต่พวกเขาได้ปรับเปลี่ยนตนเองตามการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมแล้ว เช่นเดียวกับบทความของ กนกวรรณ มะโนรมย์ (2559) ยังได้ชี้ให้เห็นถึงพฤติกรรมของ “ชาวนายุคใหม่” แห่งที่ราบลุ่มราชีไศล ที่มีความสัมพันธ์กับตลาด ทุน และรัฐอย่างใกล้ชิด พร้อมทั้งกลายเป็นผู้รู้โลกกว้างที่รู้จักผลิตสินค้าเพื่อตอบสนองต่อตลาดและผู้บริโภคที่หลากหลาย ในขณะที่เดียวกันก็สร้างองค์กรเพื่อการต่อรอง รักษาวัฒนธรรมแบบพื้นถิ่นของตนไว้ ผสมผสานกับการเป็นชาวนานักเคลื่อนไหวต่อรองทางการเมือง ที่ทำให้ภาพของชาวนามีความคาบเกี่ยวกันระหว่างการเป็นผู้คิดเชิงกำไรและอรรถประโยชน์นิยม และการมีโลกทัศน์เชิงเศรษฐศาสตร์เชิงศีลธรรม สะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของชาวนาที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชนบท ดังที่ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ (2559) ได้ชี้ให้เห็นว่าชาวนาปัจจุบันไม่ได้อยู่ในลักษณะของ Peasant อีกต่อไป แต่พวกเขาได้ปรับตัวสู่ความเป็นสังคมชนบทลักษณะใหม่ (New Characteristic of Rural Society) ที่เปลี่ยนจากสังคมชาวนาเป็นสังคมผู้ประกอบการ หรือเปลี่ยนชาวบ้านจากการเป็นชาวนาไร้อาชีพเป็นผู้ประกอบการนั่นเอง

นอกจากนี้ ยังพบว่าม้งงานจำนวนมากที่ได้นำแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมือง มาใช้ในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางสังคมไว้อย่างน่าสนใจ เช่น งานศึกษาของกาญจนา เหล่าโชคชัยกุล (2552) ที่ได้อาศัยมุมมองทางประวัติศาสตร์ ในการศึกษาพัฒนาการในระบบทุนนิยมที่ส่งผลต่อชาวนาและสังคมชาวนา หรือ งานศึกษาของ ผกา มาศ อ่อนถาวร (2555) ที่นำเอาเศรษฐศาสตร์การเมืองแนวประวัติศาสตร์มาใช้พิจารณากระบวนการพัฒนาของเศรษฐกิจสับปะรดในอำเภอศรีราชา รวมถึงบทความของ สุธี ประศาสน์เศรษฐ (2557) ที่ได้นำเสนอเนื้อหาและแนวทางการวิเคราะห์ด้านการเกษตรเกี่ยวกับปัญหาเกษตรกรรม และการเปลี่ยนผ่านด้านการเกษตร ผ่านแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองเชิงวิพากษ์ในปัจจุบัน ซึ่งถือได้ว่าเป็นแนวทางการศึกษาที่เป็นประโยชน์อย่างมาก

4. เศรษฐศาสตร์การเมืองกับการศึกษาเกษตรกรผู้ประกอบการในจังหวัดขอนแก่น

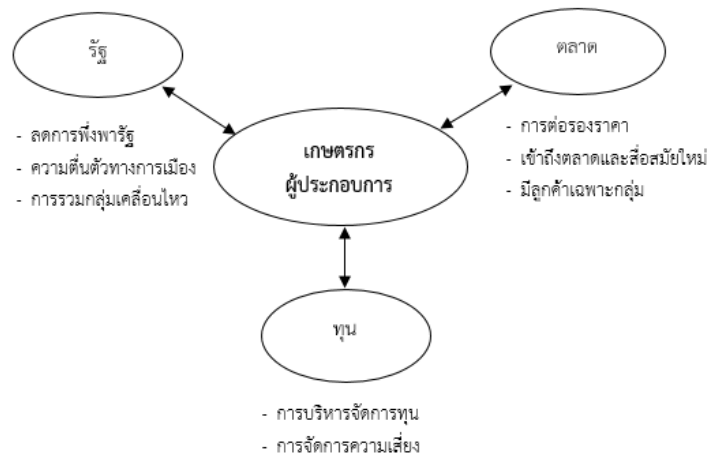
ปัจจุบันแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองได้ถูกนำไปใช้ในการศึกษาเกษตรกรในหลายลักษณะ โดยเฉพาะการอธิบายภาพการเปลี่ยนแปลงของชาวนา ทั้งการเป็นที่หลุดออกจากการเป็นเพียงชาวนาที่จำกัดอยู่กับการผลิตเพียงการดำรงชีพ สู่การเป็นชาวนาผู้รู้จักแสวงหาความเป็นอยู่ที่ดีทางสังคมเศรษฐกิจ เช่นเดียวกับคนกลุ่มอื่นๆ (Popkin, 1979) การมีพฤติกรรมเชิงเศรษฐกิจที่อิงอยู่กับประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ในขณะที่เดียวกันก็คำนึงถึงหลักความเชื่อทางศาสนา (Keyes, 1983) รวมถึงเป็นผู้ที่ปรับตัวให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ในการมีบทบาททางการเมืองมากขึ้น (Greenwood, 2011; Walker, 2012) หรือแม้แต่การก้าวพ้นการเป็นชาวนาผู้ยากไร้สู่การเป็นผู้ประกอบการ (อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2559; กฤตภัค งามวาสินน, 2559) ที่มีความมั่นคงทางรายได้ การเป็นชาวนาผู้รู้โลกกว้างในลักษณะของชาวนายุคใหม่ (กนกวรรณ มะโนรมย์, 2559) และยกระดับการเป็นชาวนารายได้ปานกลางในประเทศรายได้ปานกลาง (Walker, 2012) ที่สะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมชาวนาปัจจุบัน

จากงานที่นำเสนอจะเห็นว่างานทุกชิ้นได้ศึกษาชวนาโดยก้าวผ่านการวิเคราะห์ในมุมมอง เศรษฐศาสตร์เชิงศีลธรรมของ James C. Scott ที่มองชวนาในภาพของผู้ที่ถูกควบคุมโดยโครงสร้างอย่างเข้มข้น ไปสู่การเป็นผู้กระทำการที่สามารถสร้างโอกาสทางเศรษฐกิจเพื่อสร้างความมั่นคงให้กับตนเองได้ นอกจากนี้ยัง พบว่างานหลายชิ้นได้ให้ความสำคัญกับการนิยามลักษณะของชวนายุคใหม่ ในฐานะของผู้ประกอบการที่มี ศักยภาพและความสามารถในการผลิตทางการเกษตร ในขณะที่เดียวกันก็เป็นผู้รู้โลกกว้างที่สามารถสร้างรายได้จาก การมีสินค้าขาย มีการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่นควบคู่กับการทำเกษตรด้วย และเข้าถึงช่องทางการตลาดได้อย่าง กว้างขวาง อันเชื่อมโยงกับการพัฒนาของเทคโนโลยีการสื่อสารต่างๆ กล่าวคือ ชวนาหรือเกษตรกรไม่เพียงแต่ทำ การค้าขายผลผลิตทางการเกษตรผ่านตลาดในเชิงกายภาพเท่านั้น หากแต่พวกเขาได้พัฒนาตนเองสู่ความทันสมัย และเข้าสู่พื้นที่รูปแบบใหม่ซึ่งอำนวยความสะดวกในการทำธุรกิจการค้าได้มากขึ้น นั่นคือ “ตลาดออนไลน์” ซึ่งจะเห็นได้ทั่วไปใน ระบบการสื่อสารออนไลน์ เช่น Facebook Line Instagram เป็นต้น ทำให้เกิดภาพของชวนาที่แตกต่างไปจาก ชวนาในอดีต

การใช้แนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองจะช่วยให้สามารถทำความเข้าใจได้ในทุกแง่มุม ในบทความนี้ ผู้เขียนจะขอเสนอแนวทางการวิเคราะห์ที่น่าสนใจไว้ โดยอาศัยกรอบการวิเคราะห์ตามแนวคิดเศรษฐศาสตร์ การเมืองในการศึกษา เพื่อตอบคำถามว่าเกษตรกรผู้ประกอบการคือใคร และเพราะเหตุใดจึงกลายเป็น ผู้ประกอบการ โดยเน้นการวิเคราะห์ในเชิงการวิพากษ์ การศึกษาอย่างเป็นองค์รวม มุ่งเน้นเชิงประวัติศาสตร์ และ ให้ความสำคัญกับมิติความขัดแย้งหรือการขัดกันที่จะนำเกษตรกรสู่การเป็น “เกษตรกรผู้ประกอบการ” ได้อย่าง สมบูรณ์ โดยจะใช้ในการอภิปรายแนวทางการศึกษาเกษตรกรผู้ประกอบการในจังหวัดขอนแก่น เนื่องจากเป็นพื้นที่ ที่มีเกษตรกรจำนวนมาก ทั้งเกษตรกรที่ขึ้นทะเบียนเกษตรกร (ซึ่งเป็นอันดับสามของจังหวัดในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ) การพัฒนาเกษตรกรรุ่นใหม่ในลักษณะของ Young Smart Farmer อีกทั้งยังเป็นพื้นที่ที่มี เกษตรกรประสบความสำเร็จในด้านการเกษตรอย่างเห็นได้ชัด อาทิ เกษตรกรชาสูงที่สามารถผลิตปลอดสารพิษส่ง ให้แหล่งการค้าขนาดใหญ่ได้สำเร็จ เป็นต้น ประกอบการมีศักยภาพในเชิงพื้นที่ที่เอื้อต่อการทำเกษตร และการเป็น ศูนย์กลางคมนาคมทางเศรษฐกิจ จึงทำเกษตรกรในจังหวัดขอนแก่นมีโอกาสอย่างมากที่จะผันตนเองสู่การเป็น ผู้ประกอบการ

ดังนั้น ผู้เขียนจึงขอเสนอแนวทางในการศึกษาดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น เนื่องจากการวิเคราะห์การ เปลี่ยนแปลงของเกษตรกร จำเป็นจะต้องให้ความสำคัญกับพัฒนาการหรือมิติทางประวัติศาสตร์ของการผลิตภาค การเกษตรที่จะส่งผลต่อเกษตรกร จนกระทั่งกล้าตัดสินใจเข้าสู่สถานะที่ผูกติดอยู่กับความเสี่ยงทางการค้า อีกทั้งยัง รวมถึงภูมิหลังของเกษตรกรเหล่านั้นอันเป็นต้นทุนที่มีอยู่ของเกษตรกร ทั้งที่เป็นทรัพย์สินในรูปของตัวเงิน ที่ดิน ปัจจัยการผลิตต่างๆ และยังรวมถึงการได้รับการสนับสนุนจากครอบครัวหรือเครือญาติ และการมีเครือข่ายอื่นๆ ที่ อยู่ในรูปทุนทางสังคม ซึ่งจะส่งผลต่อการตัดสินใจเข้าสู่การเปลี่ยนแปลงของเกษตรกรอย่างมาก ในขณะเดียวกันก็ จะต้องเน้นการวิเคราะห์ทำความเข้าใจอย่างรอบด้าน เชื่อมโยงกันทั้งระบบ ทั้งในด้านของเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม ตลอดจนระบบค่านิยมความคิดความเชื่อในสังคมเกษตร อันจะช่วยให้เห็นถึงเงื่อนไขที่เข้ามา เกี่ยวข้องสัมพันธ์และส่งผลให้เกิดพฤติกรรมที่เปลี่ยนแปลงไปของเกษตรกรดั้งเดิม และตัดสินใจที่จะออกจากความเป็น ผู้ผลิตที่ถูกยึดโยงอยู่กับกลไกการตลาด ขณะเดียวกันก็ถูกควบคุมโดยโครงสร้างทางสังคม ทำให้ไม่สามารถหลุดพ้น การถูกเอารัดเอาเปรียบจากนายทุนหรือพ่อค้าคนกลางได้ทั้งหมด และผันตัวเองสู่การเป็นผู้ประกอบการ

ทั้งนี้การทำความเข้าใจเกษตรกรผู้ประกอบการก็ไม่อาจที่จะละเลยมิติด้านความขัดแย้งหรือการประสพปัญหาต่างๆ ในระหว่างการเปลี่ยนแปลงได้เลย เนื่องจากมิติด้านความขัดแย้งจะช่วยให้เห็นถึงความมีพลวัตของกระบวนการเปลี่ยนแปลง ซึ่งมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจเกี่ยวกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจของเกษตรกร โดยในการศึกษาจะต้องวิเคราะห์ในเชิงการวิพากษ์ให้เห็นถึงการดิ้นรนของเกษตรกร ที่ผันตนเองสู่การเป็นผู้ประกอบการภายใต้บริบทที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งเกษตรกรเหล่านี้มิใช่เพียงผู้ผลิตทางการเกษตรแบบดั้งเดิมที่ถูกยึดโยงอยู่กับกลไกการตลาดเท่านั้น แต่ขณะเดียวกันก็ถูกควบคุมโดยโครงสร้างทางสังคม ทำให้ไม่สามารถหลุดพ้นจากการถูกเอาเปรียบเปรียบจากนายทุนหรือพ่อค้าคนกลางได้ทั้งหมดอีกต่อไป หากแต่พวกเขาเป็นผู้ผลิตที่มีศักยภาพ มีความใกล้ชิดกับรัฐ ตลาด และทุนในลักษณะต่างๆ อันนำมาซึ่งความสามารถที่ช่วยให้พวกเขาสามารถสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจให้กับตนเองและครอบครัวได้ กล่าวคือ เกษตรกรมีความสามารถในการต่อรองกับรัฐโดยลดการพึ่งพาความช่วยเหลือในด้านของต้นทุนหรือราคา เช่น การประกันราคา การมีการเคลื่อนไหวและความตื่นตัวทางการเมืองที่สะท้อนภาพเกษตรกรที่มีความใกล้ชิดรัฐมากยิ่งขึ้น ในส่วนของมิติด้านการตลาดแสดงออกให้เห็นได้ในลักษณะของการต่อรองราคา การที่เกษตรกรสามารถเข้าถึงช่องทางการตลาด การมีตลาดรองรับผลผลิต และการผลิตสินค้าเกษตรที่สามารถตอบสนองผู้บริโภคเฉพาะกลุ่ม อันจะช่วยให้เกษตรกรหลุดพ้นจากระบบกลไกตลาดที่ราคาผลผลิตถูกกำหนดโดยนายทุนได้ เช่นเดียวกับมิติด้านทุน คือ เกษตรกรสามารถที่จะต่อรองกับทุนได้ ผ่านการใช้ทักษะความรู้ความสามารถสมัยใหม่ในการบริหารจัดการทุนและความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้นจากการมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่างๆ ได้ ซึ่งการวิเคราะห์ตามแนวทางดังกล่าว จะช่วยให้การทำความเข้าใจเกษตรกรผู้ประกอบการได้อย่างครอบคลุมในทุกมิติได้ แสดงได้ดังแผนภาพ

แผนภาพที่ 1 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกร รัฐ ตลาด และทุน

5. บทสรุป

บทความนี้เป็นการนำเสนอให้เห็นถึงสถานภาพองค์ความรู้ในการวิเคราะห์เกษตรกรผู้ประกอบการ โดยใช้แนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองร่วมกับการวิเคราะห์ความเป็นผู้ประกอบการภายใต้แนวคิดทางสังคมวิทยา ซึ่งจากการทบทวนและนำเสนอข้างต้น แนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองเป็นแนวคิดที่มีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่อง ยาวนาน และสามารถแบ่งออกเป็นได้หลากหลายสำนัก ซึ่งแต่ละสำนักล้วนแต่มีจุดเด่นที่แตกต่างกันออกไปตามสถานการณ์ในช่วงเวลาการเกิดแนวคิดนั้นๆ แต่อย่างไรก็ตามในส่วนของแนวทางในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางสังคมผ่านแนวคิดดังกล่าวนี้กลับพบว่า มีลักษณะแนวทางที่เป็นจุดร่วมเดียวกัน นั่นคือ แนวทางการวิเคราะห์ระบบความสัมพันธ์ 4 ประการ ได้แก่ การวิเคราะห์เชิงการวิพากษ์ การวิเคราะห์แบบเป็นองค์รวม การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ และการวิเคราะห์ความขัดแย้งและการขัดกัน ซึ่งสามารถนำมาใช้ในการศึกษาทำความเข้าใจปรากฏการณ์ที่เกษตรกรทั่วไปมีการผันตนเองสู่การเป็น “เกษตรกรผู้ประกอบการ” ได้ในหลากหลายแง่มุม

สำหรับประเด็นการวิจัยที่น่าสนใจ ผู้เขียนเสนอว่าควรให้ความสำคัญกับการศึกษาเกษตรกรผู้ประกอบการภายใต้กรอบคิดทางสังคมวิทยา ซึ่งจะช่วยให้เห็นภาพของผู้ประกอบการที่ชัดเจนมากขึ้น เนื่องจากกรอบคิดทางสังคมวิทยาเป็นการวิเคราะห์ถึงบริบททางสังคมในด้านต่างๆ ของเกษตรกร ที่จะส่งผลต่อการกลายเป็นเกษตรกรผู้ประกอบการได้ อันจะนำมาซึ่งการตอบคำถามว่าใครสามารถเป็นเกษตรกรผู้ประกอบการได้บ้าง และคนเหล่านั้นจะต้องผ่านกระบวนการอย่างไร ทั้งนี้ภายใต้การวิเคราะห์ร่วมกับแนวทางการวิเคราะห์ของแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมือง ซึ่งจะช่วยให้เห็นความเชื่อมโยงของเงื่อนไขในทุกมิติ และการอธิบายบทบาทของเกษตรกรที่แตกต่างไปจากเดิม คือ การเป็นเกษตรกรที่สามารถยกระดับจากผู้มีฐานะยากจน สู่การเป็นเกษตรกรที่สามารถสร้างอำนาจการต่อรองและสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจให้กับตนเองและครอบครัวได้มากขึ้นด้วย

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- กนกวรรณ มะโนรัมย์. (2559). “ชาวนายุคใหม่” แห่งที่ราบลุ่มราชสีเสล. สืบค้นวันที่ 15 กรกฎาคม 2561, จาก http://www.landactionthai.org/land/index.php?option=com_content&view=article&id=1526:ชาวนายุคใหม่-แห่งที่ราบลุ่มราชสีเสล&catid=87&Itemid=546
- กฤตภัค จามวาสีนนท์. (2559). **ชนบทที่เคลื่อนไหว: ความหลากหลายของผู้ประกอบการในชนบท**. สืบค้นวันที่ 15 กรกฎาคม 2561, จาก <https://prachatai.com/journal/2016/04/65226>
- กาญจนา เหล่าโชคชัยกุล. (2552). **ทางเลือกเศรษฐกิจของชาวนาปากพนัง กรณีศึกษาชาวนาบ้านวัดโบสถ์ ตำบลเกาะหวด อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช**. สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 24(1), 1-24.
- จักกริช สังขมณี. (2559). **ชาวนาการเมือง**. กรุงเทพฯ: ฟ้ายเดียวกัน.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2548). **แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน ข้อเสนอทางทฤษฎีในบริบทต่างสังคม**. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พรินต์ติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2557). **รัฐศาสตร์แนววิพากษ์**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

- ธิดิญา เหล่าอัน. (2553). การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของสังคมชาวนาอีสานตั้งแต่ พ.ศ. 2500-2550: ศึกษากรณีหมู่บ้านกู่กาสิงห์ จังหวัดร้อยเอ็ด. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ปกป้อง จันวิทย์. (2557). ความเรียงว่าด้วยเศรษฐศาสตร์สองกระแส. สืบค้นวันที่ 22 กันยายน 2561, จาก <http://pokpong.org/writing/two-econ-schools/>
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. (2555). เศรษฐศาสตร์การเมือง นิเวศวิทยาการเมือง และนิเวศสังคมนิยม. วารสาร เศรษฐศาสตร์การเมือง. 1(1): 217-233.
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. (2557). เศรษฐศาสตร์การเมืองและทฤษฎีสังคมวิพากษ์. ขอนแก่น: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ผกา มาศ อ่อนถาวร. (2555). พัฒนาการเศรษฐกิจสับประรดในอำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี: วิเคราะห์เชิง เศรษฐศาสตร์การเมือง. ปรินญาณิพนธ์ ร.ม. (เศรษฐศาสตร์การเมืองและการบริหารจัดการ). ชลบุรี: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยบูรพา.
- มงคลเลิศ ด้านธานินทร์. (2554). เศรษฐกิจการเมืองของชาวนา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- รัตนา บุญมัยยะ โตสกุล. (2550). ชาวนาอีสาน ชาติไทย และการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย. วารสารสังคมศาสตร์. 19(1). 69-129.
- สุธี ประศาสน์เศรษฐ. (2557). เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยปัญหาเกษตรกรรมและการเปลี่ยนผ่านด้าน เกษตรกรรม: บทสำรวจเบื้องต้น. วารสารเศรษฐศาสตร์การเมืองบูรพา. 2(2): 43-77.
- สุริยา สมุทคุปดี (2538). กรวด-หิน-ดิน-ทราย: รัฐ ทุนนิยม และชาวนาอีสานในยุคโลกาภิวัตน์. นครราชสีมา: ห้องไทยศึกษานิตทัศน์ สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี.
- อรรถจักร สัตยานุรักษ์. (2559). ลืมตาดำปาก จาก “ชาวนา” สู่ “ผู้ประกอบการ”. กรุงเทพฯ: มติชน.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. 2554. ชนบทอีสานปรับโครงสร้าง ชาวบ้านปรับอะไร ใน เสรีนิยมใหม่ในเศรษฐกิจอีสาน. วารสารศิลปศาสตร์. ฉบับพิเศษ (1) หน้า 6-35.
- โอฬาร ถิ่นบางเตียว. (ม.ป.ป.). แนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมือง. สืบค้นวันที่ 20 กันยายน 2561, จาก <http://www.stou.ac.th/Schoolnew/polsci/UploadedFile/81713-10.pdf>

ภาษาอังกฤษ

- Edewor, Patrick A., Abimbola, Oluremi H., and Ajayi, Mofoluwake P. (2014). An Exploration of Some Sociological Approaches to Entrepreneurship. **European Journal of business and Management**. 6(5): 18-24.
- Kahan, Devid. (2002). **Entrepreneurship in farming**. Food and Agriculture Organization of the United Nation Rome 2012.
- Marshall, Gordon. (1998). **A Dictionary of Sociology**. (Second Edition). Concise: Oxford University Press.
- Ruef, Martin and Lounsbury, Michael. (2007). The Sociology of Entrepreneurship. **Research in the Sociology of Organizations**. 25. 1-29.
- Ndubuisi, Walter. (n.d.). **Sociology of Entrepreneurship**. (Online). National Open University of Nigeria.
- Reynolds, P.D. (1991), “Sociology and entrepreneurship: concepts and contributions”, **Entrepreneurship: Theory & Practice**. 16(2). 47-70.
- Thornton, Patricia H. (1999). The Sociology of Entrepreneurship. **Annual Rev. Sociol**. 25: 19-46.